

स्व. शैठ चन्द्रसेन सुंदरदास स्मारक संस्कृत
शालोपयोगी ग्रन्थमाला. ॥ ३ ॥

संस्कृतोत्तरणम् ॥

प्रकाशक

दामोदर सुंदरदास. मुंबई.

(ग्रंथ स्वामित्व सरकारद्वारा मुजब नोंघाव्यो छे.)

द्वितीयवृत्ति, प्रत १२५०.

नयीछावर ०-३-०.

संवत्. १९९५.

दयानंदाब्द. ११४.

सन. १९३९.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ પ્રેસ

[ગુજરાતી કોપીરાઇટ વિભાગ]

ક્રમાંક ૨૧૬૫૬ કિંમત ૦૩૦

ગ્રંથનામ કોશિકા

ક્રમાંક મ ૨૦ : ૧૧૧ : ૬૧૨ : ૧૫

संस्कृतोत्तरणम् ।

ईषोपनिषदा प्रकीर्णश्लोकैश्च समेतम् ।

दामोदर वर्मणा संकलितम् ।

मुंबई.

दयानंदान्द ११४.

संवत् १९९५-९६]

[शके १८६१

आर्यसंवत् १९७२९४९०४०.

प्रथमावृत्ति प्रत. ५००]

[द्वितीयावृत्ति प्रत. १२५०

Printed At SHRI DATTATRAYA, PRINTING PRESS.

And Published by DAMODER SOONDERDAS

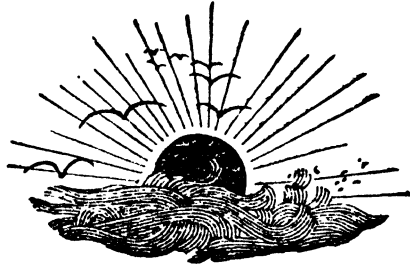
BOMBAY NO. 4

नवधायी

। सर्वे हक स्वाधीन.

મનીષિણઃ પ્રભરધ્વં મનીષામ્ ।

યથા યથા મતયઃ સન્તિ નૃણામ્ ॥

ઋ. અષ્ટ. ૮, અ. ૬, વ ૧૦, મં. ૧

આ પુસ્તક સંબંધી સૂચના

આ પુસ્તકમાં આપેલા શ્લોકોનો અન્વય-પદાર્થ અને ભાવાર્થ વગેરે આપવાનો પ્રથમ વિચાર હતો, પરંતુ મારા સંસ્કૃત અધ્યાપક સ્વ. શ્રીમાન શાસ્ત્રી નરહરી ગોડસેની સલાહથી તે ધ્યાનમાં લેવામાં આવ્યું છે. ઉચ્ચશ્રેણીઓના-અને હાઈસ્કૂલના મેટ્રીક વર્ગમાં સંસ્કૃત શીખતા વિદ્યાર્થીઓ માટે આ પુસ્તક ધ્યાનમાં લેવામાં આવ્યું છે, તેમજ તેમને જાણવા મહેનત કરીને તેના અન્વયાદિ તૈયાર કરવા જોઈએ, અથવા તેમના શિક્ષકોએ તેના વ્યાકરણાદિ સાથે સાર્થક સમજાવીને શીખાડવા ધ્યાનમાં લેવામાં આવ્યું છે. કેટલાક શ્લોકો વગેરેમાં કદાચ ભૂલો રહી ગઈ હોય તો તે શીક્ષાગુરુએ ધ્યાનમાં લેવામાં આવે.

પ્રસિદ્ધકર્તા.

या विद्या सा-विमुक्तये ॥

ओ ३ म् ॥

अ र्प ण प त्रि का.

(१) मारा वडील बंधु समान परम स्नेही, तथा जेणे मने संस्कृत भाषा माटे प्रेम तथा मोह—उत्पन्न करीने, मने पोताना पद्धतिशय तरीके स्विकार्यो—एवा मारा संस्कृतना खास अद्यापक—सदगत् शास्त्री नरहरी विष्णु गोडसे के जेमणे मने ए भाषाना काव्य, साहित्य, तेमज दर्शन,—उपनिषदो आदिनुं ज्ञान आप्यु, तथा श्रीमद्भगवद्गीता माटे खास प्रेम उत्पन्न कर्यो, तथा मने उत्तम प्रकारनु संस्कृतनु शिक्षण आप्युं, ते माटे ए सदगत्ना आत्माने आ पुस्तिकाद्वारा पादवंदन करुं छुं.

(२) मारा बाळपणना—गुजराती, अंग्रेजी तेमज प्राथमिक संस्कृतना अद्यापक—पंडीत लालन, के जेओ अद्याप हैयात छे, तथा लगभग ८२, वर्षनी वयना छतां पण हजी कांईने कांई साहित्यसेवा करताज रहेछे, ते मारा बाळवयनामास्तर फतेहचंद्र कर्पुचंद्र लालननापादकमलमां एमनाशिक्षणना फळरुप आ पुस्तिका समर्पण होजो.

(३-४) भरडा न्यु हाईस्कूलना जोडीआ मालेको स्व. जालभाई डोराबजीभरडा, तथा स्व. मी. मर्जवान-के जेमनी न्यु हाईस्कूलनी स्थापना थई त्यारेथीज में ए शाळाना चोथा घोरणथी लईने-छेक सांतमा घोरण सुधीनु उत्तम तरेहनूं शिक्षण मेळव्युं, तथा खास करीने एमनु अंग्रेजी भाषानुं आपेलुं उच्च साहित्यनुं ज्ञान मने मारा लंडनना १९२१ थी २३, सुधीना वसपाट दरम्यान, तथा त्यांना मारा घंघाने लगता अंग्रेजी पत्रव्यवहारमां अति उपयोगी थई पड्युं हतुं; (जोके हुं मेट्रीक फेइल-होवा छतां पण) तेथी आ बेऊ स्व. जरथोस्थी बंधुओनो जेटलो आभार मानुं ते ओछो गणाय अस्तु ।

प्रभु उक्त त्रणे सदगतोना आस्माने शांति आपो !

मारा प्राथमिक शिक्षागुरु पं. लालन तो हालमां अमंदा-बादमां पोतानुं शेष आयुष्य शांतिमां निर्गमन करेछे ।

ॐ शांतिः ।

श्रीक्षेत्र महाबलेश्वर
आनंद कुटीर
मं. १९९५ चैत्र वद्य १२
रविवार ता. १६-४-३९.

सऊनोचरणरज.
दामोदर वर्मा.

ॐ

प्रस्तावना.

आजथी लगभग चालीस पिस्तालीस वर्ष पूर्वे आर्यधर्मप्रिय, सुज्ञ अने सुशील, बे व्यक्तिओनी आ लेखकने अचानक ओळख थई, ओळख थया पछी ए व्यक्तिओए थोडाज समयमां लेखकना हृदयपट पर एवी छाप पाडी के जाणे तेओ राम-लक्ष्मणनी जोडी न होय. ए व्यक्तिओमां एक सद्गत शेठ लीलाधर हरी, अने बीजा सद्गत शेठ सुंदरदास धरमसी, जेम जेम आ धर्मप्रिय सद्ग्रहस्थोनो परिचय वधतो चाल्यो, तेम तेम दृष्टिगोचर थवा लाग्युं के-तेओ धर्मप्रिय पण उच्चकोटिना हता. लेखक उपरनो तेओनो एवो सद्भाव हतो के, थोडाज मासना परिचय पछी जाणे लेखक पण पोताना स्वपुत्रोमांनो एक होय.

मनुष्य जीवनने पण घणा लोको जीवनकलह तरीके ओळखे छे, तेम आ लेखकनुं पण जीवन घणे अंशे तेवुं हतुं, परंतु आ बन्ने पितृनिर्विशेषना समागमे जीवन कलहरूप नहीं, पण लीलारूप अने सौंदर्यरूप होय एवी काईक काईक झांखी थवा लागी, वर्ष दोढ वर्ष गया पछी तो तेवो अनुभव पण थवा लाग्यो.

आ बन्ने व्यक्तिओ जाते भाटीआ ग्रहस्थ हता, लेखक वणिक होवा छतांपण तेनापर तेओनुं पुत्र सरखुंज वात्सल्य ज्यांसुधी तेओनुं जीवन आ-लोकमां रह्युं त्यांसुधी वगर अपवादे अविछिन्नपणे अनुभवायुं. एओमां पहेला सद्गत शेठ लीलाधर हरी जेओ व्यापारी, धर्मिष्ठ अने विद्वान ग्रहस्थ पण हता, तेओए ग्रंथो पण लख्यां छे; तेमां 'पुष्टिमार्ग'नो ग्रंथ तो घणो उत्तम लखायो छे, ए एनी त्रण त्रण आवृत्तिओ थयाथी स्पष्ट जणाय छे.

आर्यधर्म तेओने बहु प्रिय हतो, (बन्ने सद्गत स्वामी दयानंद सर-
स्वती ना परम भक्त हता,) परंतु काळबळे आणेला तेना विकृत स्वरूपने
एओ चाहता नहीं हता. वहेमोना तो तेओ विनाशक हता, परंतु धर्मोच्छेदक
तो नहींज हता; धर्मोमां पेसी गयेला वहेमोना अने धर्मने नामे चालता
अधर्मोना तेओ उच्छेदक हता, एम एमना ग्रंथनी मार्मिक पण सचोट
भाषानों परिचयकरनारने मालम पडवा विना नहींज रहे.

लेखक ए उभय सद्गत शेठोना सुपुत्रोनी शिक्षक थयो; सद्गत शेठ
लीलाधरने बंधु प्रागमल, अने सद्गत शेठ सुदरदासने बंधु दामोदर अने बंधु
चंद्रसेन, एम बे पुत्रो हता. तेमां आ ऋणे लेखकना आत्मबंधुओमांथी
हाल आत्मबंधु दामोदर हयात छे. उपर कह्युं तेम तेबन्ने सद्गत शेठोनी
लेखकपर औरस पुत्र जेवो अविच्छिन्न प्रेम हतो, अने तेने लईने पोताना लघु-
बंधुओने शीखवे तेम, गुजराती-संस्कृत-अने अंग्रेजी शीखवतो हतो. प्रख्यात
व्याख्यानकार शांतमूर्ति शास्त्री नरहरी गोडसे एमना संस्कृत शिक्षक
अने धार्मिक अध्यापक थया, अने तेने लईने संस्कृत भाषापर प्रियतानो
संचार तेओमां थतो हतो; तेमज धर्मप्रियताना संस्कारो पण पडता रह्या.
आ ऋण शिष्यो उपरांत बंधु दामोदर तथा बंधु चंद्रसेननी साथे तेमना
संबंधी बंधु नेणसी जोडाया, सद्गत बंधु नेणसीभाई बहु विद्याप्रिय, स्वदेश-
प्रिय, अने वक्तृत्वप्रिय पण हता.

प्रत्येक मनुष्य अने बाळकमां सर्व शक्तिओनी विकाश एकदम देखातो
नथी. कोईमां ज्यारे ज्ञानबीज विशेष होय छे, त्यारे कोईमां स्नेहबीज; सद्गत
बंधु चंद्रसेन ज्ञानप्रिय हता, शीखवाने बहु श्रम करता तथापि धर्मबीजने
लईने कर्तव्यप्रिय विशेष जणाता हता. लेखकने तेओ पोतानां वडिल बंधु
मानता हता, अने तेने लईने ते कचवाइने नहिं-अने तेनो प्रेम पोताना पर
तेवोज रहे एवा विचारथीज पोतानुं लेसन तैयार करता हता. जेम शिक्षक
बंधु पर प्रेम राखता हता, तेम लेखकनां अनुज अने पोताना वडिल बंधु
दामोदरभाई पर तेओ एवो स्नेह राखता हता के जाणे लक्ष्मणनो राम पर होय.

ज्यारे कोई धार्मिक सदाचार समजाववामां आवतो होय त्यारे लघुभाई चंद्रसेननी आखोमां कोई नवुंज तेज देखातुं हतुं, अने हृदयमां थयेलों आनंद मुखविकासे जोनारने सहज देखाई आवतो हतो. तेमनां वडिल बंधु भाई दामोदर धर्मप्रिय, तथा संस्कृत साहित्यप्रिय थयेलो जोई, लेखकने बहुज आनंद थाय छे.

व्याख्यान विशारद शास्त्रि नरहरीजीनी साहित्यप्रियताए वावेलं बीज केवां मधुर फलो आपे छे, ते पोताना अनुजबंधु चंद्रसेनना स्मरणार्थे आ प्रगट करेली पुस्तकमालाओ परिचय करनारने सहेज जणाई आवशे. आनी पहेलां बीजां बे पुस्तको “ संस्कृत प्रवेशिका ” अने “ संस्कृत तीर्थम् ” मुंबईनी आर्य विद्या सभा मारफते भाई दामोदरे प्रसिद्ध करावेलं छे.

पिता तरफ तथा माता तरफनो तेओनो स्नेह भक्तिनुं स्वरूप लेतो, अने तेने लईने, तेओनुं तथा वडिल दामोदरनुं आज्ञापालन तेओने सहज धर्मरूप थई पडयुं हतुं, अने ज्यांसुधी तेओ जीव्या त्यांसुधी वडिलबंधु दामोदर तरफ तो मातापितानां स्वर्गगमन पछी जाणे, एवे स्नेहे वर्तवालाग्या के तेमनां परिचयमां आवनारने एम लागे के पोताना पिता तरफ जेम सुपुत्र पोतानो धर्म बजावे तेम बजावता हता.

ज्यारे आ बच्चे लेखकनां अनुजो न्यु हाईस्कूलमां भणता हता, ते वखते एवो संजोग उभो थयो के लालननुं अमेरिका जवुं थयुं, अने त्यां साडांचार वर्षनो निवास थयो, अहीआ पाछा आवतां तेवोज कुटुंबस्नेह अमने हतो अने हर्जपण छे.

सद्गत आत्मबंधु चंद्रसेन पण तेवाज स्नेही हता, तेमनां उर्ध्वगामि आत्माने शांतिदा अने मंगलमयी प्रगति हो ! एम अंतःकरणपूर्वक इच्छा आ लेख पूर्ण करुं छुं.

मुंबई. चैत्र वद्य १० शनिश्चर

ता. ४-५-२९.

लालन.

ઓ ૩ મ્

પ્રથમાવૃત્તિનો ઉપોદ્ધાત્.

આ “સંસ્કૃતોત્તરણમ્” પુસ્તક મારા સ્વર્ગવાસી અનુબંધુભાઈ ચંદ્રસેનના સ્મારક તરીકે શ્રીમતિ આર્ય વિદ્યાસભા મારફતે છપાવવા ધારી, મારા સાહાચાર માસના એકાંત આશ્રમવાસ દરમ્યાન મેં જાતે મારી સ્મૃતિથી લખી તૈયાર કરેલ છે. આમાં આપેલા શ્લોક ૫૬ જૂદા જૂદા સંસ્કૃત વિદ્વાનોની કૃતિ છે. કેટલાક મહર્ષિશતક અને ‘શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા’ માંથી લીધેલા છે, તેમજ શ્લોક ૩૧ થી ૫૬, યોગોપનિષત્ નામે પુસ્તકમાંના શુકલ્યાસ સંવાદમાંથી ઉતાર્યા છે. શ્લોક ૨૧ મારા સંસ્કૃત અધ્યાપક સ્વ. શાસ્ત્રી નરહરી ગોડસેની કૃતિ છે.

પુસ્તકના બીજા વિભાગ તરીકે—યજુર્વેદનો ૪૦ મો અધ્યાય કે જે ઈશોપ-નિષદ્ ને નામે પ્રસિદ્ધ છે, તે મહર્ષિ સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતિ કૃત ટીકા ભાષ્ય ઉપરથી, સ્વ. શાસ્ત્રી નરહરી વિષ્ણુ ગોડસેએ કરેલ ગુજરાતી ભાષ્ય ઉપરથી તૈયાર કરેલ છે. ઓમ્ શાંતિઃ ॥

કૃષ્ણ જન્માષ્ટમી
સંવત્ ૧૯૮૧.
તા. ૧૬-૮-૨૫. }

આર્યસેવક,
દામોદર સુંદરદાસ.

नोधः—आ पुस्तक लखीने तैयार करे लगभग चार वर्ष थईगयां, इतां, परंतु एने छपाववानी तक हाल तुरत मलतां ते प्रसिद्धीमां आयुं छे. एनो लाभ गुरुकुलनी उपली श्रेणीओना विद्यार्थीओ, तेमज हाईस्कूलोना मेट्रीक क्लासमां—बीजी भाषा संस्कृत शीखता विद्यार्थीओ ले, ए हेतुथी आ पुस्तक तैयार करेल छे. आ पुस्तकनी प्रस्तावना मारा शिक्षागुरु पंडित लालने लखी आपवा माटे तेमनो हुं रुणी छुं.

केटलाक कारणोने लीधे प्रथम भारवा मुजब आ पुस्तक मुंवईनी आर्य-विद्या सभा मारफते नहीं छपावतां, मारे स्वतंत्र रीते प्रसिद्ध करवुं पडणुं छे.

रामनवमी
संवत् १९८५. }

दामोदर सुंदरदास.

ॐ

द्वितीयावृत्तिनो उपोद्घात्.

प्रथमावृत्तिनी प्रत ५०० छपावे लगभग १५ वर्ष थई गयां, बधी प्रतो वहेंचाई गई, एटले मोटे भागे—न्यु हाईस्कूल, मास्टर्स टयुटोरीअल हाईस्कूल, तेमज बे गुरुकुलोमा आदि ज्यां ज्यां संस्कृत भाषा शीखवाती हती एवी संस्था-मांना विद्यार्थिओने वहेंची आपवा माटे मोकली हती. एमां पण न्यु हाईस्कूल के जे हाल भरडा न्युहाईस्कूल ने नामे प्रसिद्ध छे, त्यां तेवखतना प्रिन्सिपाल सदगत् मि. मर्जवानने आ लेखक पंडे जाते १०० प्रत आपी आवेलहतो, (कारण ए हाईस्कूलमांज लेखक पंडे चोथाधोरणथी लइने छेक मेट्रीक पर्यंत भणेल होतां, आस्कूल माटे खास अभिमान धरवातो—तेमज हजीपण आ शाळा माटे तो तेवोज पक्षपात छे.) अस्तु.

हवे प्रथमावृत्तिनी बधी नकलो खलास थईगये घणो समय विती जवाथी, लेखकनी इच्छा द्वितीयावृत्ति छपाववानी हती, प्रतिकूल संजोगो होवा हतां पण साहस करीने आ बीजी आवृत्ति प्रसिद्ध करूं छुं, तथा ईदवरेच्छाथी तेनी छपाईनी जोगवाई थईजवाथी लेखकने आनंद थाय छे.

हवे मने एक खास फरज बजाववानी एटलीजके “ नवाकाळ ” पत्रना मालीक श्री. खाडिलकरना सुपुत्र श्री. आप्पासाहेब खाडीलकरे आ पुस्तक छापवा माटे सरळताथी मने सगवड करी आपवा माटे तेमनो खास उपकार मानुं छुं.

महाबलेश्वर
सं. १९९५ चैत्र वद्य ३ शुक्रवार
ता. ७-४-३९ गुडफ्राईडे

आर्यसेवक
दामोदर सुंदरदास.

स्व. चंद्रसेन सुंदरदास स्मारक संस्कृत
शालोपयोगी ग्रन्थमाला ॥ ३ ॥

१७९६६६

संस्कृतोत्तरणम् ।

ओ ३ म्

या सृष्टिः स्रष्टुराद्या वहति विभिद्भुतं, या हवि र्या च होत्री
येद्रे कालो विधत्तः श्रुतिविषयगुणा या स्थिता व्याप्य विश्वम् ।
या माहुः सर्व बीजप्रकृति रिति यया प्राणिनः प्राणवन्तः
प्रत्यक्षाभिः प्रपन्न स्तनुभि रवतु व स्ताभिरष्टाभिरीशः ॥ १ ॥

दिक्काला घनवच्छिन्ना ऽनंत चिन्मात्र मूर्त्तये ।
स्वानुभूत्येकसाराय नमः शांताय तेजसे ॥ २ ॥

वागर्थोविव संपृक्तौ वागर्थप्रतिपत्तये ।
जगतः पितरौ वंदे पार्वती परमेश्वरौ ॥ ३ ॥

परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते ।
सजातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम् ॥ ४ ॥

श्रोत्रं श्रुतेनैव न कुंडलेन दानेन पाणि न्तु कंकणेन ।
विभाति कायः करुणापराणां परोपकारेण न चंदनेन ॥ ५ ॥

आशाया ये दासास्ते दासा सन्ति विश्वस्य ।
आशा येषां दासी तेषां दासायते विश्वम् ॥ ६ ॥

वनेऽपि सिंहा मृगमांसभक्षिणो बुभुक्षिता नैव तृणं चरन्ति ।
एवं कुलीना व्यसनाभिभूताः न नीचकर्माणि समाचरन्ति ॥ ७ ॥

घृतमिव पयसिनिगूढं भूते भूते वसति च विज्ञानम् ।
सततं मंथयितव्यं मनसा मन्थानभूतेन ॥ ८ ॥

केशवं पतितं दृष्ट्वा पांडवा हर्षनिर्भराः ।
रुदन्ति कौरवाः सर्वे हा हा केशव केशव ॥ ९ ॥

काचं मणिं कांचनमेक सूत्रे बध्नाति मूढाः किमुतत्र चित्रम् ।
विवेकवान्पाणिनिः एकसूत्रे श्वानं युवानं मघवानमाह ॥ १० ॥

वैद्यराज नमस्तुभ्यं यमराजसहोदर ! ।
यमस्तु हरति प्राणान् वैद्यः प्राणाधनानिच ॥ ११ ॥

कानीनः स पितामहः समभवत् पुत्रादयो गोलकाः ।
तत्पुत्रास्तु विभिन्नजारजनिताकुंडा इमे पांडवाः ॥

पंचानां वनिता सती दुपदजा युद्धे हता गोत्रजाः
श्रीकृष्णेन कुलं कलंकरहितं नीतं जगद्व्यताम् ॥ १२ ॥

अयं निजः परोवेति गणना लघुचेतसाम् ।
उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ १३ ॥

केयूरा न विभूषयन्ति पुरुषं हारा न चंद्रोज्ज्वलाः
न स्नानं न विलेपनं न कुसुमं नालंकृता मूर्धजाः ।
वाण्येका समलंकरोति पुरुषं या संस्कृता धार्यते
क्षीयंते खलु भूषणानि सततं वाग्भूषणं भूषणम् ॥ १४ ॥

गुणवदगुणवद्वा कुर्वता कार्यं मादौ
परिणतिरवधार्या यत्नतः पंडितेन ।
अतिरभसकृतानां कर्मणा माविपत्ते
र्भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाकः ॥ १५ ॥

धैर्यं यस्य पिता क्षमाच जननी शान्तिश्चिरं गेहिनी
सत्यं सुनुरियं दया च भगिनी भ्राता मनःसंयमः ।
शय्या भूमितलं दिशोऽपि वसनं ज्ञानाऽमृतं भोजनम्
एते यस्य कुटुम्बिनो वदसखे ! कस्माद्भयं योगिनः ॥ १६ ॥

विपदि धैर्यं मथाभ्युदये क्षमा सदसि वाक्पटुता युधि विक्रमः ।
यशसिचाभिरुचिर्व्यसनं श्रुतौ प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम् ॥ १७ ॥

यस्य कुक्षिगतंचान्नं विद्याभ्यासेन जीर्यते ।
तारयेत्तस्य पुरुषान्दशपूर्वान्दशपरां ॥ १८ ॥

ईश्वरः सर्वं भूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।
भ्रामयन्सर्वं भूतानि यंत्रारूढानि मायया ॥ १९ ॥

नियतं कुरु कर्म त्वं कर्मज्यायो ऽह्यःकर्मणः ।

शरीरयात्रापि च तेन प्रसिद्धये दकर्मणः ॥ २० ॥

जायेयं तव जायतां जनकजा तुल्यैक पत्नीगणे

धुर्यास्निग्धजनेषु मंत्रिनिवेहे, वर्या न गर्ह्या जने ।

कुर्याः कार्यशतानि नित्यमुदितं साकंस्वगेहेन या

सद्य स्साधय साधु सार्थसुलभान् धर्मार्थ कामान्भुविः ॥ २१ ॥

दिवि सूर्य सहस्रस्य भवेद्युगपदुत्थिता ।

यदिभाः सदृशी सा स्याद्, भासस्तस्य महात्मनः ॥ २२ ॥

उद्भवः क्षोभणोदेवः श्रीगर्भः परमेश्वरः ।

करणं कारणं कर्ता, विकर्ता गहनो गुहः ॥ २३ ॥

आत्मानदी संयमपुण्यतीर्था, सत्योदका शीलतटादर्योर्मिः ।

तत्राभिषेकं कुरु पांडुपुत्र, न वारिणा शुद्ध्यति चान्तरात्मा ॥ २४ ॥

प्रदानं प्रच्छन्नं गृह्युपगते संभ्रमविधिः

प्रियं कृत्वा मौनं सदसि कथनं चाप्युपकृतेः ।

अनुत्सेको लक्ष्म्या निरभिभवसाराः परकथाः

सतां केनोद्दिष्टं विषम मसिधाराव्रतमिदम् ॥ २५ ॥

सुखस्य दुःखस्य न कोऽपि दाता

परोददातीति कुबुद्धिरेषा ।

अहं करोमीति वृथाभिमानः

स्वकर्मसूत्रग्रथितोहि लोकः ॥ २६ ॥

सूनुः सच्चरितः सती प्रियतमा स्वामिः प्रसादोन्मुखः

स्निग्धं मित्रं मवंचकः परिजनः निःक्लेशलेशं मनः ।

आकारोहचिरः स्थिरश्चविभवो विद्यावदातं मुखं

तुष्टे विष्टपहारिणीष्टदहरो संप्राप्यते देहिनाम् ॥ २७ ॥

नरपतिद्वितकर्ता द्वेष्यतां याति लोके

जनपदद्वितकर्ता त्यज्यते पार्थिवेन्द्रैः ।

इति महति विरोधे विद्यमाने समाने

नृपतिजनपदानां दुर्लभः कार्यकर्ता ॥ २८ ॥

जितेन्द्रिया जितात्मानो ज्ञानध्यानधरायणाः ।

यं प्राप्य न निर्वर्तते तमस्मि शरणं गतः ॥ २९ ॥

यथा चतुर्भिः कनकं परीक्ष्यते । निघर्षणच्छेदनतापताडनैः ॥

तथा चतुर्भिः पुरुषः परीक्ष्यते । त्यागेनशीलेन गुणेन कर्मणा ॥ ३० ॥

अनाद्यं तत्परं ब्रह्म न देवानर्पयोविदुः ।

एकोऽयं भगवान्देवो धाता नारायणो हरिः ॥ ३१ ॥

ओम्तत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः

ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च यज्ञाश्च विहिताः पुरा ॥ ३२ ॥

तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञदान तपः क्रियाः ।

प्रवर्तते विधानोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनाम् ॥ ३३ ॥

यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम् ।
तत्सुखं सात्त्विकं प्रोक्त मात्मबुद्धिप्रसादजम् ॥ ३४ ॥

विषयेन्द्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमम् ।
परिणामे विषमिव तत्सुखं राजसं स्मृतम् ॥ ३५ ॥

यदग्रे चानुबन्धे च सुखं मोहन मात्मनः ।
निद्रालस्य प्रमादोत्थं तत्तामसमुदाहृतम् ॥ ३६ ॥

अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहम् ।
विमुच्य निर्ममःशांतो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ३७ ॥

यदहंकारमाश्रित्य न योत्स्य इति मन्यसे ।
मिथ्यैव व्यवसायस्ते प्रकृतिस्त्वां नियोक्ष्यति ॥ ३८ ॥

विशेषः—

अथो लिखितेयं कथा योगोपनिषदि शुकव्यास संवादरूपात्मिका वर्तेत॥

शुकः—कथामे श्रूयतां तात यद्दृष्टं पूर्वजन्मनि ।
अस्तिदेशो महारण्ये नगरो बीजपूरकः ॥ ३९ ॥

तस्य पश्चिमदिग्भागे नदी चन्द्रावती शुभा ।
तन्नदी पश्चिमे तीरे काननं चंद्रशेखरम् ॥ ४० ॥

व्याधोहं तत्र गच्छामि मृगान्वेषी द्विजोत्तम ।
मृगं हत्वा मृगं नीत्वा विक्रीणामीह जीवितुम् ॥ ४१ ॥

पुनस्तत्रैव गच्छामि नित्यं तात न संशयः ।

विचरामि वनंसर्वं चापहस्तः शनैः शनैः ॥ ४२ ॥

वटवृक्षाश्रमेरभ्ये दृष्टश्च पुरुषो मया ।

आचार्यो ब्राह्मणः शिष्यं पाठयन् पुस्तकान्तरम् ॥ ४३ ॥

दृष्ट्वा श्रद्धान्वितो भूत्वा सानन्दहर्षपूरितः ।

श्रुतश्च सर्व्वतत्त्वार्थः निर्गतो विट्पान्तरे ॥ ४४ ॥

पापपुण्यविचारस्य मायामोहस्य कारणम् ।

बन्धमोक्षप्रभेदश्च तत्र सर्व्वं श्रुतं मया ॥ ४५ ॥

नष्टः पापचयः सर्व्वस्तमः सूर्य्योदये यथा ।

तत्क्षणात्कार्मुकं त्यक्त्वा साष्टांगपतितो भुवि ॥ ४६ ॥

आशीर्वादः प्रसादश्च प्राप्तो गुरुप्रसादतः ।

पुत्रदारादिकं गेहं व्याधत्वं त्यजितं मया ॥ ४७ ॥

भिक्षाशी न मयाभुक्त्वा गुरो राज्ञानुपालिता ।

तेन सत्कर्मणा तात विमुक्तोहं भवार्णवात् ॥ ४८ ॥

तेन पुण्यप्रभावेन द्विजत्वं विद्यया सह ।

ब्रह्मज्ञानं मया लब्धं किं करोमि महामुने ॥ ४९ ॥

दुर्लभं मानुषं जन्म कुले जन्म सुदुर्लभम् ।

दुर्लभं ज्ञानरत्नं च धीरेचात्र महार्णवे ॥ ५० ॥

तस्यतद्वचनं श्रुत्वा शुकस्य च महामुनिः ।

अश्रुपूर्णमयो दुःखी आसनात् पतितो भुवि ॥ ५१ ॥

पितृमातृसहस्राणि पुत्रदाराशतानि च ।

जन्मजन्म मनुष्याणां कस्य वा कुत्र बांधवाः ॥ ५२ ॥

अहं जातस्त्वया तात मया जातस्त्वमेवहि ।

सुतैश्चपितरो जाता मोहमाया विमोहिताः ॥ ५३ ॥

पुत्रेण स्याद्यदा स्वर्गस्तदा धर्मो निरर्थकः ।

यस्मिंश्चवहवः पुत्राः सोपि स्वर्गं गमिष्यन्ति ॥ ५४ ॥

आदित्यस्य गतागतै रहरहः संक्षीयते जीवितम् ।

व्यापारै र्वहुकार्यकारणशतैः कालोऽ न विज्ञायते ॥ ५५ ॥

दृष्ट्वा जन्मजरावियोगमरणं त्रासश्चनोत्पद्यते ।

पीत्वा मोहमयीं प्रमादमदिरा मुन्मत्तभूतं जगत् ॥ ५६ ॥

प्रथमोभागः समाप्तः ॥

द्वितीयो भागः

ओ ३ म ।

अथ ईशावास्योपनिषद् ।

विश्वा॑नि दे॒व स॒वित॑र्दुरि॒तानि॒ परा॑ सु॒व यद्भ॒द्रं तन्न॒ आसु॑व ॥

ईशावास्यमित्यस्य दीर्घतमा ऋपिः, आत्मादेवता, अनुष्टुप् छन्दः,
चैवतः स्वरः ॥

अथ मनुष्याः परमात्मानं विज्ञाय किङ् कुर्युरित्याह.

हवे यजुर्वेदना ४० मा अध्यायनो आरंभ छे, एना पहेला मंत्रमां
माणसोए ईश्वरनें जानीनें शुं करवुं जोईये ए विषयपर कहेछे.

ई॒शा वा॒स्यमि॒दस्सर्व॑म्

यत्कि॒ञ्च जग॑त्यांजगत्

तेन॑ त्यक्तेन॑ भुंजीथा

मा गृधः॑ कस्य॑ स्विद्धनम् ॥ १ ॥

पदानि—ई॒शा, वा॒स्यम्, इ॒दम्, सर्व॑म्, यत्, किम्, च, जग॑त्याम्,

जगत्, तेन॑, त्यक्तेन॑, भुंजीथाः, मा, गृधः॑, कस्य॑, स्वि॒त्.

धन॑म्, ॥ १ ॥

भावार्थ—जे माणसो ईश्वरथी वीये छे के ए ईश्वर अमने हमेशां
चोतरफथी जुएछे, आ जगत् ईश्वरे व्यापेलुं छे, अर्थात् ईश्वर बभे ठेकाणे

વિદ્યમાન છે, એવી રીતે વ્યાપક અન્તર્યામી પરમાત્માનો નિશ્ચય કરીને કોઈ પળ વચ્ચે અન્યાયાચરણથી કોઈનું કાંઈપણ દ્રવ્ય લેવાને યાચતા નથી, તે માણસો ધર્માત્મા થઈ આલોકનું સુખ તથા પરલોકમાં મુક્તિરૂપી સુખને મેળવી હમેશાં આનંદમાં રહે છે ॥ ૧ ॥

કુર્વન્નિસ્ય સ્ય દીર્ઘતમાઋષિઃ, આત્માદેવતા, મૂરિગનુષ્ટુપ્ છન્દઃ, ધૈવતઃ સ્વરઃ ॥

અથ વૈદિકકર્મણઃ પ્રાધાન્યમુચ્યતે.

હવે વેદોક્તકર્મની ઉત્તમતાવિષે કહે છે.

કુર્વન્નેવેહ કર્માણિ જિજીવિષેચ્છતઃસમાઃ ।

એવં ત્વાયિ નાન્યથેતોઽસ્તિ ન કર્મ ' લિપ્યતે નેરે ' ॥ ૨ ॥

પદાનિ—કુર્વન્, એવ, ઇહ, કર્માણિ, જિજીવિષેત્, શતમ્, સમાઃ,
એવમ્, ત્વાયિ, ન, અન્યથા, ઇતઃ, અસ્તિ, ન, કર્મ,
લિપ્યતે, નેરે ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—માણસોએ આલસ્યને તજી, સૌને જોવાવાળા ન્યાયાધીશ પરમાત્માને તેમજ કરવા યોગ્ય એવી તેની આજ્ઞાને માન આપી, સારાં કામો કરવાં, અને નરસાં કામો તજવાં, બ્રહ્મચર્યથી વિદ્યા અને સુશિક્ષાને પ્રાપ્ત કરી, ઉપસ્થેન્દ્રિયના નિગ્રહથી પરાક્રમને વધારી, અલ્પવયમાં થતા મરણને અટકાવવું, અને યુક્ત આહારવિહારથી સો વર્ષ લગીનું આયુષ્ય પ્રાપ્ત કરી લેવું. જેમ જેમ માણસોની પ્રવૃત્તિ સારાં કામોમાં થાય છે, તેમ તેમ પાપકર્મથી બુદ્ધિ નિવૃત્ત થતી જાય છે, અને વિદ્યા આયુષ્ય અને સુશીલતા વધે છે ॥૨॥

असुर्या इत्यस्य दीर्घतमा ऋषिः, आत्मादेवता, अनुष्टुप् छन्दः, गांधार स्वरः ॥

अथात्महन्तारो जनाः कीदृशा इत्याह.

हवे आत्मानुं हनन करवावाळा अथात् आत्माने भूली गयेला माणसो केवा होय छे ते विपे कहे छे.

असुर्या नाम ते लोका अन्धेन तमसावृताः

तांस्ते प्रेत्यापि गच्छन्ति ये के चात्महनो जनाः ॥३॥

पदानि—असुर्याः, नाम, ते, लोकाः, अन्धेनः, तमसा, आवृताः-
इत्याऽवृताः, तान्, ते प्रेत्येति प्रऽइत्य, अपि, गच्छन्ति,
ये, के, च, आत्महनऽइत्यात्महनः, जनाः ॥ ३ ॥

भावार्थ—तेज दुष्ट मनुष्यो असुर, दैत्य, राक्षस तथा पिशाच
कहेवाय, के जेमना मनमां एक, वाणीमां वीजूं अने आचरणमां वीजूंज
होय ते माणसो कोई वखते पण अविद्यारूपी दुःखसागर मांहीथी पार पडी
आनंदने मेळवी शकता नथी. परंतु जे माणसो जे आत्मामां होय तेज
मनथी जाणे छे, जे मनथी जाणे छे तेज वाणीथी बोले छे, अने जे
वाणीथी बोले छे तेज आचरणथी करी देखाडे छे, तेज देव, तेज आर्य,
तेज भाग्यशाली, तेज आखी दुनियाने पोताना चरित्रथी पवित्र करवावाळा,
तेमनेज आ लोकमां तथा परलोकमां अपरिमित सुख मळेछे ॥ ३ ॥

अनेजदित्यस्य दीर्घतमाऋषिः । ब्रह्मदेवता, निचृत्रिष्टुप् छन्दः, धैवतः
स्वरः ॥

કીદૃશૌ જન ઈશ્વરં સાક્ષાત્કરોતીત્યાહ.

કેવા માણસોને ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થાય છે તે વિશે કહે છે.

અને^જદે^{કં} મન^{સો} જવી^{યો}
 નૈન^{દે}વા આ^{પ્તુ}વન્ પૂર્વ^{મર્ષ}ત્
 તદ્વ^{ધા}તોન્યાનત્યે^{તિ} તિષ્ઠ^{ત્}
 તસ્મિન્^{પો} માતરિ^{શ્વા} દધાતિ ॥ ૪ ॥

પદાનિ—અને^જત્, એકં, મનસઃ, જવીયઃ, ન, એનત્, દેવાઃ, આ-
 પ્તુવન્, પૂર્વમ્, અર્પત્, તત્, ધાવતઃ, અન્યાન્, અતિ-
 એતિ, તિષ્ઠત્, તસ્મિન્, અપઃ, માતરિશ્વા, દધાતિ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ—બ્રહ્મ અનન્ત હોવાથી જ્યાં જ્યાં મન જાયછે ત્યાં ત્યાં પહેલે-
 થીજ, તે પોતાની વ્યાપકતાથી રહેલું છે. તેનું વિજ્ઞાન શુદ્ધ મનથીજ થાયછે.
 ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયો તેમજ અવિદ્વાન્ પુરુષો તેને જોઈ શકતા નથી. તે બ્રહ્મ
 પોતે નિશ્ચલ છતાં વધા જીવોને નિયમપૂર્વક ચલાવેછે, અને ધારણ કરેછે.
 તે બ્રહ્મ અતિસૂક્ષ્મ અને અતીન્દ્રિય હોવાથી ધાર્મિક વિદ્વાન્ યોગિઓનેજ
 તેનો સાક્ષાત્કાર થાયછે ઇતરોને થતો નથી ॥ ૪ ॥

તદેજતીત્યસ્ય દીર્ઘતમા ઋપિઃ, આત્માદેવતા નિચૃદનુષ્ટુપ્ છન્દઃ, ગાંધારઃ
 સ્વરઃ ॥

વિદુષાં નિકટે અવિદુષાં ચ બ્રહ્મ દૂરેઽસ્તીત્યાહ.

બ્રહ્મ વિદ્વાનોની પાસેછે, અવિદ્વાનોથી છેટેછે એમ કહેછે.

તદેજતિ તન્નૈજતિ તદ્દૂરે તદ્દન્તિકે

તદન્તરસ્ય સર્વસ્ય તદુ સર્વસ્યાસ્ય બાહ્યતઃ ॥ ૫ ॥

પદાનિ — તત્, એજતિ, તત્, ન, એજતિ, તત્, દૂરે, તત્, ઊંડાંત્યૂં,
અન્તિકે, તત્, અન્તઃ અસ્ય, સર્વસ્ય, તત્, ઊંડાંત્યૂં,
સર્વસ્ય, અસ્ય, બાહ્યતઃ ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ—હે માણસો, મૂર્ખ લોકો સમજેછે કે તે બ્રહ્મ ચલાયમાન છે, પરન્તુ खरोखर જોતાં તે પોતે સર્વવ્યાપક હોવાથી કોઈ વચ્ચે પળ ચલાયમાન થઈ શકતું નથી. જે માણસો તેની આજ્ઞાથી વિરુદ્ધ આચરણ કરે છે તેઓ આમતેમ દોડાદોડ મલે કરે પરન્તુ તે પરમાત્માને જાણી શકતા નથી, અને જે તેની આજ્ઞાની માફક વર્તન કરે છે તે પોતાના આત્મામાં રહેલા અતિ સમીપસ્થ એવા બ્રહ્મને પ્રાપ્ત થાયછે. જે બ્રહ્મ પ્રકૃત્યાદિ સર્વ જગતનીં અંદર તેમજ બાહર વ્યાપક થઈ અન્તર્યામિરૂપથી બધા જીવોનાં સારાં નરસાં કામો જાણી તેમનું યથાયોગ્ય ફલ આપે છે. બધાઓએ એ વાતને ધ્યાનમાં રાખી ને પરમેશ્વરથી ડરવું જોઈએ ॥ ૫ ॥

યસ્તિત્યસ્ય દીર્ઘતમા ઋષિઃ, આત્મા દેવતા, નિચૃદનુષ્ટુપ્ છન્દઃ, ગાંધારઃ
સ્વરઃ ॥

અથેશ્વરત્રિષયમાહ.

હવે ईश्वરને વિષે કહેછે.

યસ્તુ સર્વાણિ ભૂતાન્યાત્મન્નેવાનુ પश्यति

સર્વભૂતેષુ ચાત્માનં તતો ન ત્રિ ત્રિકૃત્સતિ ॥ ૬ ॥

पदानि—यः, तु, सर्वाणि, भूतानि', आत्मन्, एव, अनुपश्यती-
त्यनुपश्यति, सर्वभूतेष्विति' सर्वऽभूतेषु, च, आत्मा-
नम्, ततः, न, वि, चिक्वित्सति ॥ ६ ॥

भावार्थ—हे माणसो ! जे पुद्गलो सर्वव्यापी, न्यायकारी, सर्वज्ञ, सनातन, सौना आत्मा अर्थात् अन्तर्यामी, सर्वद्रष्टा एवा परमात्माने जाणीने, सुख, दुःख, हानि तथा लाभमां पोतानी माफक बधा प्राणियोने समजी धर्मात्मा थाय छे तेज मुक्तिने पामेछे ॥ ६ ॥

यस्मिन्नित्यस्य दीर्घतमा ऋपिः, आत्मा देवता निचृदनुष्टुप् छन्दः,
गांधारः स्वरः ॥

अथ केऽविद्यादिदोषान् जहतीत्याह.

हवे कोण अविद्यादि दोषोने तजेछे तेविपे कहेछे.

यस्मिन्सर्वाणि भूतान्यात्मैवाभूद्विज्ञानतः
तत्र को मोहः कः शोक एकत्वमनुपश्यतः ७

पदानि—यस्मिन्, सर्वाणि, भूतानि', आत्मा, एव, अभूत्, विज्ञा-
नतऽइति' विज्ञानतः, तत्र, कः, मोहः, कः, शोकः,
एकत्वमित्येकऽत्वम्, अनुपश्यतऽइत्यनुपश्यतः ॥ ७ ॥

भावार्थ—जे विद्वान् संन्यासी लोको परमात्माना सहचारी प्राणिमात्रने पोताना आत्मानी पेठे जाणेछे, अर्थात् जेम पोतानुं भलुं चहायछे तेम

पारकानुं पण करे छे, अने एक अद्वितीय परमात्माने शरणे आवेला छे, तेमने मोह, शोक, अने लोभादिक कोई वखते पण थतां नथी, जे माणसो पोताना आत्माने सारी पेठे जाणी परमात्माने जाणेछे ते सदैव सुखी होयछे ॥ ७ ॥

सपर्यगादित्यस्य दीर्घतमा ऋषिः । आत्मा देवता, स्वराङ् जगती छन्दः ।
निषादः स्वरः ॥

पुनः परमेश्वरः कीदृश इत्याह.

फरी परमेश्वर केवो छे तेविपे कहेछे.

स पर्यगाच्छुक्र मकाय मत्रग

मस्नाविरशुद्ध मपपविद्धम् ।

कविर्मनीषी परिभूः स्वयम्भू

याथातथ्यतोऽर्थान् व्यदधाच्छ्वतीभ्यः समाभ्यः ॥ ८ ॥

पदानि—सः, परि', अगात्, शुक्रम्, अकायम्, अत्रणम्, अस्त्रा-
विरम्, शुद्धम्, अपपविद्ध मित्यपपविद्धम्, कविः, मनीषी,
परिभूरिति' परिऽभूः, स्वयम्भूरिति' स्वयम्भूः, याथा-
तथ्यतऽइति' याथाऽतथ्यतः अर्थान्, वि, अदधात्, शाश्व-
तीभ्यः, समाभ्यः ॥ ८ ॥

भावार्थ—हे माणसो ! जो अनन्तशक्तियुक्त, अजन्मा, निरन्तर,
सदामुक्त, न्यायकारी, निर्मल, सर्वज्ञ, सौनो, साक्षी, नियन्ता, अनादिस्वरूप

एवो परमात्मा कल्पना आरंभमां जीवोने पोते कहेला वेदद्वारा शब्द, अर्थ अने तेमना संबंधने बताववावाळी विद्यानो उपदेश न करे तो कोईपण विद्वान् न थाय तेमज धर्म, अर्थ, काम अने मोक्ष एवा चतुर्विध पुरुषार्थोनुं फळ भोगववाने पण समर्थ न थाय माटे तेज परमात्मानी सदैव उपासना करो ॥ ८ ॥

अन्धन्तम इत्यस्य दीर्घतमा ऋषिः आत्मा देवता, अनुष्टुप् छन्दः, गांधारः स्वरः ॥

के जना अन्धन्तमः प्राप्नुवन्तीत्याह.

कया माणसो अंधकारने प्राप्त थाय छे ते विषे कहेछे.

अन्धन्तमः प्रविशन्ति येऽसंभूति मुपासन्ते

ततो भूय इव ते तमो य उ सम्भूत्या रताः ॥ ९ ॥

पदानि—अन्धम्, तमः, प्र, विशन्ति, ये, असंभूति मित्यसंभू-

ऽभूतिम्, उपासन्तऽइत्युपऽआसन्ते, ततः, भूयऽइवेति

भूयऽइव, ते, तमः, ये, ऊ इत्थूँ, सम्भूत्यामिति समऽभू-

त्याम्, रताः ॥ ९ ॥

भावार्थ—जे माणसो बधा जड जगतना अनादि नित्य एवा कारणने उपास्यभावथी स्वीकार करे छे ते अविद्यामां पडी हमेश दुःखी थाय छे. वळी जे माणसो ते जगतना कारणथी उत्पन्न थयेल स्थूल सूक्ष्म कार्य, कारणाख्य, अनित्य, संयोगजन्य, एवा कार्य पदार्थीने इष्ट उपास्य माने

छे, ते गाढ अविद्याने प्राप्त थई वधारे दुःखी थाय छे, माटे सौए सच्चि-
दानंदस्वरूप परमात्मानिज हमेश उपासना करवी जोईये ॥ ९ ॥

अन्यदित्यस्य दीर्घतमा ऋषिः, आत्मा देवता, अनुष्टुप् छन्दः, गांधारः
स्वरः ॥

पुनर्मनुष्याः किं कुर्युरित्याह.

फरीथी माणसोए शृं करवुं ते विषे कहेछे.

अन्यदेवाहुः सम्भवा दन्यदाहुरसंभवात्

इति' शुश्रुम धीराणां येनस्तद्विचक्षिरे ॥ १० ॥

पदानि—अन्यत्, एव, आहुः, सम्भवादिति' सम्भवात्, अन्यत्,
आहुः, असम्भवदित्य सम्भवात्, इति', शुश्रुम,
धीराणाम्, ये, नः, तत्, विचक्षिरइति' विचक्ष-
क्षिरे ॥ १० ॥

भावार्थ—हे माणसो ! जेम विद्वान् लोक कार्य वस्तुथी अने कारण
वस्तुथी भिन्न भिन्न वक्ष्यमाण उपकारने ग्रहण करी बीजा पासेथी ग्रहण
करावे छे, तेमज ते कार्य कारणना गुणोने पोते जाणी बीजाओने समजावे
छे, एमज करवानो तमे पण निश्चय करो ॥ १० ॥

संभूतिमित्यस्य दीर्घतमा ऋषिः, आत्मा देवता अनुष्टुप् छन्दः, गान्धारः
स्वरः ॥

પુનર્મનુષ્ઠૈઃ કાર્યકારણાભ્યાં કિં કિં સાધનીયમિત્યાહ.
 પરીથી માણસોએ કાર્યકરણથી શું શું સાધવું જોઈયે તે વિશે કહેલે.

સમ્ભૂતિંચ વિનાશંચ યસ્તદ્વેદોભયંસહ

વિનાશેન મૃત્યુંતીર્ત્વા સંભૂત્યામૃતં મશ્નુતે ॥ ૧૧ ॥

પદાનિ—સમ્ભૂતિમિતિ સમ્ભૂતિમ્, ચ, વિનાશમિતિ' વિનાશમ્,
 ચ, યઃ, તત્, વેદ, ઉભયમ્, સહ, વિનાશેનેતિ' વિના-
 શેન, મૃત્યું, તીર્ત્વા, સંભૂત્યેતિ સમ્ભૂત્યા, અમૃતમ્,
 અશ્નુતે ॥ ૧૧ ॥

ભાવાર્થ—હે માણસો ! કાર્યકારણરૂપી વસ્તુઓ નિર્રથક નથી.
 પરન્તુ કાર્યકારણના ગુણકર્મસ્વભાવોને જાણીને, તેમને ધર્માદિ મોક્ષ-
 સાધનોમાં લગાડી, પોતાના શરીરસંબંધી કાર્યકારણનું નિત્યત્વ ધ્યાનમાં
 લઈ, મરણની બીતીને તજી, મોક્ષની સિદ્ધિ કરો. એવી રીતે કાર્ય અને
 કારણનો વિચાર કરી તેથી વીજું મોક્ષ જેવું ફળ ઉત્પન્ન કરવું જોઈયે. એ
 કાર્યકારણનો નિષેધ પરમેશ્વરની જે ઉપાસના કરવી તે પ્રકરણમાં સમજવું
 જોઈયે ॥ ૧૧ ॥

અન્ધન્તમ હત્યસ્ય દીર્ઘતમા ઋપિઃ, આત્મા દેવતા, નિચૂદનુષ્ટુપ્ છન્દઃ,
 ગાન્ધારઃ સ્વરઃ ॥

અથ વિદ્યાઽવિદ્યોપાસનફલમાહ.

હવે વિદ્યા અને અવિદ્યાની ઉપાસનાનું ફલ કહે છે.

અન્થન્તમઃ પ્રવિશન્તિ યેઽવિદ્યા મુપાસંતે
તતો ભૂયઃ૩વ તે તમો યઽઽ વિદ્યાયાં૩રતાઃ ॥ ૧૨ ॥

પદાનિ—અન્ધમ્, તમઃ, પ્ર, વિશન્તિ, યે, અવિદ્યામ્, ઉપાસંતઽઽ-
ત્યુપઽઆસંતે, તતઃ, ભૂયઽઽવેતિ, ભૂયઃઽઽવ, તે, તમઃ, યે,
ઽઽઽત્યૈ, વિદ્યાયામ્, રતાઃ ॥ ૧૨ ॥

ભાવાર્થ—આ મંત્રમાં ઉપમાઅલંકાર છે, જે જે ચેતન અર્થાત્ જ્ઞાના-
દિગુણયુક્ત વસ્તુ છે તે જ્ઞાતૃ અર્થાત્ જાણવાવાળો કહેવાય. જે વસ્તુ
અવિદ્યારૂપી છે, તે જ્ઞેય અર્થાત્ જાણવાલાયક છે, અને ચેતન બ્રહ્મ અથવા
વિદ્વાન્નો આત્મા છે, તે ઉપાસનીય છે, અર્થાત્ ઉપાસના કરવા યોગ્ય
છે. જે એના કરતાં ભિન્ન છે, તે ઉપાસ્ય નથી, કિન્તુ ઉપકર્તવ્ય અર્થાત્
સુધારવાલાયક છે. જે માણસો અવિદ્યા અસ્મિતા, રાગ, દ્વેષ, અભિનિવેશ
નામક પાંચ કલેશોથી યુક્ત છે, તે પરમેશ્વરને તજી તેનાકરતાં ભિન્ન જે
જડ વસ્તુ તેની ઉપાસના કરી મોટા દુઃખસાગરમાં ડૂબે છે, અને જે શબ્દ,
અર્થ, અન્વય કરતાં આવડે એટલું સંસ્કૃત મળીં સત્યભાષણ, પશ્ચપાતરહિત,
ન્યાયાચરણરૂપી ધર્મનું આચરણ કરતા નથી, અને અભિમાનને ઘોડે ચઢી
વિદ્યાનો ધિક્કાર કરેછે, અને અવિદ્યાને માન આપેછે, તે તો અત્યન્ત તમોગુણ-
રૂપી દુઃખસાગરમાં પડી હમેશ દુઃખી થાય છે ॥ ૧૨ ॥

અન્યદિત્યસ્ય દીર્ઘતમા ઋષિઃ, આત્મા દેવતા અનુષ્ટુપ્ છન્દઃ, ગાન્ધારઃ
સ્વરઃ ॥

અથ જડચેતનયોર્વિભાગમાહ.

હવે જડ અને ચેતનના ભેદ વિષે કહે છે.

અન્યદેવાહુવિદ્યાયાં અન્યદાહુરવિદ્યાયાઃ

इति' शुश्रुमधीराणां येनस्तद्विचचक्षिरे ॥ १३ ॥

પદાનિ—અન્યત્, અવ, આહુઃ, વિદ્યાયાઃ, અન્યત્, આહુઃ, અવિ-
દ્યાયાઃ, ઈતિ', શુશ્રુમ, ધીરાણામ્, યે, નઃ, તત્, વિચ-
ચક્ષિરઽઈતિ' વિઽચચક્ષિરે ॥ ૧૩ ॥

ભાવાર્થ—જ્ઞાનાદિગુણયુક્ત ચેતનથી જે ઉપયોગ થવા યોગ્ય છે, તે અજ્ઞાનયુક્ત જડ પદાર્થથી કોઈ વાલે થવાનો નથી, અને જે પ્રયોજન જડ પદાર્થથી સિદ્ધ થઈ શકે છે, તે ચેતનથી થતું નથી. માટે બધા માણસો વિદ્વાનોનો સંગ કરી, વિદ્યાને મેલવી યોગાભ્યાસ અને ધર્માચરણથી જડ અને ચેતનનો વિચાર કરી બેઝનો ઉપયોગ કરવો ઘટે છે ॥ ૧૩ ॥

विद्यामित्यस्य दीर्घतमा ऋषिः, आत्मा देवता. स्वराडुष्णिक् छन्दः,
ऋषभः स्वरः ॥

पुनस्तमेव विषयमाह.

फरीथी तेज विषयने कहेछे.

विद्यां चाविद्यां च यस्तद्वेदोभयस्सह

अविद्यया मृत्युं तीर्त्वा विद्ययामृतमश्नुते ॥ १४ ॥

પદાનિ—વિદ્યામ્, ચ, અવિદ્યામ્, ચ, યઃ, તત્, વેદ, ઉભયમ્,
સહ, અવિદ્યાયા, મૃત્યુમ્, તીર્ત્વા, વિદ્યાયા, અમૃતમ્,
અશ્નુતે ॥ ૧૪ ॥

ભાવાર્થ—જે માણસો વિદ્યા અને અવિદ્યાનું શું સ્વરૂપ છે તે જાણી, એમનાં જડ અને ચેતન એ બે સાધનો છે એવો નિશ્ચય કરી, બધા શરીરાદિ જડ પદાર્થ અને ચેતન એવા આત્માને, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષની સિદ્ધીને માટે સાથે ઉપયોગ કરેછે, તે માણસો લૌકિક દુઃખોને તજી, પારમાર્થિક સુખ મેળવે છે. જો જડ પ્રકૃતિ વગેરે કારણ તેમજ શરીરાદિ કાર્ય ન હોય તો પરમેશ્વર જગતની ઉત્પત્તિ કેમ કરી શકે ? અને જીવાત્મા કર્મ ઉપાસના અને જ્ઞાન પણ શીરીતે સંપાદન કરે ? માટે કેવળ જડથી અથવા કેવળ ચેતનથી, કાંતો કેવળ કર્મથી અથવા કેવળ જ્ઞાનથી કોઈપણ ધર્માદિ કામોની સિદ્ધિ કરી શકાતી નથી ॥ ૧૪ ॥

વાયુરિત્યસ્ય દીર્ઘતમા ઋષિઃ, આત્મા દેવતા. સ્વરાડુષ્ણિક્ષ્ણં છન્દઃ, ઋષભઃ સ્વરઃ ॥

અથ દેહાન્તે કિં કાર્યમિત્યાહ.

હવે દેહાન્તસમયે શું કરવું જોઈયે તેવિષે કહે છે.

વાયુરનિલમમૃત મથેદં ભસ્માન્તશરીરમ્

ઓ ૩ મ્ ક્રતો' સ્મર ક્ષિં બે સ્મર કૃતસ્મર' ॥ ૧૫ ॥

પદાનિ—વાયુઃ, અનિલમ્, અમૃતમ્, અર્થ, इदम्, ભસ્માન્તમિતિ
ભસ્મઽઅન્તમ્, શરીરમ્, ઓ ૩ મ્, ક્રતો ઇતિ ક્રતો',
સ્મર, કૃતમ્, સ્મર ॥ ૧૫ ॥

ભાવાર્થ—મરણ સમયે જેવી ચિત્તવૃત્તિ થાય છે, અને શરીરથી આત્મા નિકળી જાય છે, તેવુંજ હમેશ સમજી માણસોએ વિરક્ત રહેવું જોઈયે. આ શરીરની અન્યેષ્ટિસુધી સંસ્કારરૂપી ક્રિયાઓ કરવી, બાળીનાં પઠી

શરીરસંબંધી કોઈપણ સંસ્કાર કરવો નહિ. વર્તમાન સમયમાં એકલા પર-
મેશ્વરનીજ આજ્ઞાનું પાલન અને ઉપાસના કરી પોતાના સામર્થ્યમાં વધારો
કરવો, કરેલું કામ નિષ્ફળ થતું નથી, એમ સમજી ધર્મમાં પ્રીતિ અને
અધર્મમાં અપ્રીતિ કરવી ॥ ૧૫ ॥

— — —

અન્નેનયેત્યસ્ય દીર્ઘતમા ઋષિઃ, આત્મા દેવતા, નિત્તૃષ્ટ્વ ઇન્દ્રઃ ધૈવતઃ
સ્વરઃ ॥

ईश्वरः कानुगृण्हातीत्याह.

ईश्वर कया माणसोउपर कृपा करे छे तेविपे कहे छे.

अग्नेनयं सुपथां राये अस्मान्

विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्

युयोध्यस्मज्जुहुराण मेनो

भूयिष्ठान्ते नमउक्ति विधेम ॥ ૧૬ ॥

પદાનિ—અગ્ને', નયં, સુપથેતિ' સુડપથાં, રાયે, અસ્માન્, વિશ્વાનિ,
દેવ, વયુનાંનિ, વિદ્વાન, યુયોધિ, અસ્મત્, જુહુરાણમ્,
એનઃ ભૂયિષ્ઠામ્, તે, નમઃડઉક્તિમિતિ નમઃડઉક્તિમ્,
વિધેમ ॥ ૧૬ ॥

— — —

भावार्थ—जे सत्यभावथी परमात्मानी उपासना करे छे, पोताना
सामर्थ्यमुजब तेनी आज्ञानुं पालन करे छे. सौकरतां सत्कार करवालायक

પરમાત્માને માને છે. તે માણસોને દયાલુ ईश्वर પાપાચરણમાર્ગથી દૂર કરી ધર્મને લગતા માર્ગે ચલાવી, મારું જ્ઞાન આપી, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને મેલઘવાયોગ્ય એવા બનાવે છે. માટે એક અદ્વિતીય એવા ईश्वરને મૂકી બીજા કોઈનીપણ ઉપાસના કોઈ વચ્ચે પળ ન કરવી ॥ ૧૬ ॥

હિરણ્મયેનેત્યસ્ય દીર્ઘતમા ઋષિઃ, આત્મા દેવતા. અનુષ્ટુપ્ છન્દઃ, ગાન્ધારઃ સ્વરઃ ॥

અથાન્તે મનુષ્યાનીશ્વર ઉપદિશતિ.

હવે અન્તમાં ईश्वર માણસોને ઉપદેશ આપે છે.

હિરણ્મયેન પાત્રેણ સત્યસ્યા પિહિતં મુખં

યોસાવાદિત્યે પુરુષઃ સોઽસાવહમ્ ॥

ઓ ૩ મ્ સ્વં બ્રહ્મ ॥ ૧૭ ॥

પદાનિ—હિરણ્મયેન, પાત્રેણ, સત્યસ્ય, અપિહિતમિત્યપિ'હિતમ્, મુખં, યઃ, અસૌ, આદિત્યે, પુરુષઃ સઃ અસૌ, અહમ્,

ઓ ૩ મ્, સ્વમ્, બ્રહ્મ ॥ ૧૭ ॥

ભાવાર્થ—ईश्वર વધા માણસોને ઉપદેશ કરે છે કે, હે માણસો ! જે હું અત્રે છું, તેજ બીજા સૂર્યાદિલોકમાં અને જે સૂર્યાદિલોકમાં તેજ હું અત્રે છું. સર્વત્ર પરિપૂર્ણ આકાશનીપેઠે વ્યાપક એવો મારાકરતાં બીજો કોઈ મોટો નથી, હુંજ સૌથી મોટો છું, મારું સુલક્ષણ પુત્રની માફક પ્રાણ કરતાં પણ મારું ઘહાલું પોતાનું નામ ઓ ૩ મ્ છે, પ્રેમ અને સત્યાચરણ ભાવથી જે મારે શરણે આવે છે, તેને હું અમ્તર્યામીસ્વરૂપથી તેની અવિદ્યાનો નાશ કરી,

તેના આત્માને પ્રકાશિત કરી, શુભ ગુણકર્મ સ્વભાવવાળો બનાવી, સત્યસ્વરૂપના આવરણને સ્થિર કરી, શુદ્ધ યોગથી ઉત્પન્ન થતા વિજ્ઞાનને આપી, બધા દુઃખોથી અલગ કરી મોક્ષસુખ આપું છું ॥ ૧૭ ॥

આ અધ્યાયમાં ईશ્વરના ગુણોનું વર્ણન, અધર્મત્યાગનો ઉપદેશ, સર્વદા સારાં કામો કરવાની આવશ્યકતા, અધર્માચરણની નિન્દા પરમેશ્વરના અતિ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપનું વર્ણન, વિદ્વાનોજ ईશ્વરને જાણી શકે, અવિદ્વાનો નથી જાણતા, સર્વત્ર આત્મભાવનાથી અહિંસાધર્મનું પાલન, તેથીકરી મોહશોકાદિકોનો ત્યાગ, ईશ્વર જન્મમરણાદિ દોષોથી રહિત છે, તેણેજ વેદત્રિદ્યાનો ઉપદેશ કન્યો છે, કાર્યકારણાત્મક જડની ઉપાસના કરવાનો નિષેધ, તે કાર્યકારણદ્વારા મૃત્યુનું નિવારણ કરી મોક્ષસિદ્ધીનું વિધાન, જડવસ્તુની ઉપાસનાનો નિષેધ, ચેતનની ઉપાસનાનું વિધાન, તે વસ્ત્રેનું સ્વરૂપ જાણવાની આવશ્યકતા, શરીરના સ્વભાવનું વર્ણન, સમાધિદ્વારા પરમેશ્વરને પોતાના આત્મામાં ધારણ કરી શરીરનો ત્યાગ કરવાની આજ્ઞા, શરીરનો અન્ત્યેષ્ટિસંસ્કાર થયા પછી વીજી ક્રિયા કરવાનો નિષેધ, અધર્મના ત્યાગને માટે અને ધર્મની વૃદ્ધીમાટે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના; ईશ્વરના સ્વરૂપનું વર્ણન, બધા નામો કરતાં ઓ ૩મ્ એ નામનું પ્રાધાન્ય, હત્યાદિ વર્ણન કરેલું છે ॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्याणां परमविदुषां विरजानन्दसरस्व-
तीस्वामिनां शिष्येण श्रीमद्दयानन्दसरस्वतीस्वामिना निर्मिते
संस्कृतार्थभाषाभ्यां समन्विते सुप्रमाणयुक्त यजुर्वेद-

भाष्ये चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः समाप्तः ॥

શ્રી. શાસ્ત્રી નરહરી વિષ્ણુ ગોડસે હત્યને ગુર્જર ભાષ્યં કૃતં હદમ્ ॥

સમાપ્તોય ગુર્જર ભાષ્યમ્

अथ प्रार्थना मंत्राः ॥

ओ ३ म्

ओम् । सहनाववतु । सहनौ भुनक्तु । सहवीर्यं करवा वहै ।
तेजस्विना वधीत मस्तु । माविद्विषावहै । ओं शान्तिः शान्तिः
शान्तिः ॥ तै. आ. प्र. ८ अ. १ ॥ १ ॥

ओम् । विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परासुव । यद्भद्रन्तन्न
आसुव ॥ यजुः० अ. ३० मं. ३ ॥ २ ॥

ओम् । हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक
आसीत् । स दाधार पृथिवी द्यामुतेमां कस्मै देवाय हविषा
विधेम ॥ यजुः० अ. १४. मं. ४ ॥ ३ ॥

ओम् । य आत्मदा वलदा यस्य विश्व उपासते प्रशिषं यस्य
देवाः । यस्यच्छायऽमृतं यस्य मृत्युः कस्मै देवाय हविषा
विधेम ॥ यजुः० अ. २५. मं. १३ ॥ ४ ॥

ओम् । यः प्राणतो निमिषतो महित्वैक इद्राजा जगतो बभूव ।
यईशेऽस्य द्विपदश्चतुष्पदः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥
यजुः० अ. २३. मं. ३ ॥ ५ ॥

ओम् । येन द्यौरुग्रा पृथिवी च दृढा येन स्वः स्तभितं येन नाकः ।
योऽअन्तरिक्षे रजसो विमानः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥
यजुः० अ. ३२. मं. ६ ॥ ६ ॥

ओम् । प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परिता बभूव ।
यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नोऽस्तु वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥
ऋ. मं. १० सु. १२१. मं. १०. ॥ ७ ॥

ओम् । स नो बन्धुर्जनिता स विधाता धामानि वेद भुवनानि
विश्वा । यत्र देवाअमृत मानशानास्तृतीये धामन्नय्यै रयन्त ॥
यजुः० अ. ३२. मं. १० ॥ ८ ॥

ओम् । अग्ने नय सुपथा रायेऽअस्मान् विश्वानि देव वयुनानि
विद्वान् । युयोध्यस्म ज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठान्ते नमउक्तिं विधेम ॥
यजुः० अ. ४०. मं. १६ ॥ ९ ॥

ओम् । शन्नो मित्रः शं दरुणः शन्नो भवत्वर्ग्यमा । इन्नइन्द्रो
वृहस्पतिः शन्नो विष्णु रूरुक्रमः ॥ यजुः० अ. ३६. मं. ९ ॥ १० ॥

ओम् । दृते दृ२इ मा मित्रस्यमाचक्षुषा सर्वाणि भूतानि
समीक्षन्ताम् । मित्रस्याऽहं चक्षुषा सर्वाणि भूतानि समीक्षे ।
मित्रस्य चक्षुषा समीक्षामहे ॥ यजुः० अ. ३६. मं. १८ ॥ ११ ॥

ओम् । द्योः शान्तिः रन्तरिक्षं शान्तिः पृथिवी शान्ति रापः
शान्ति रोषथयः शान्तिः । वनस्पतयः शान्तिर्विश्वेदेवाः शान्ति
र्ब्रह्मशान्तिः सर्वं शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः सामा शान्तिरेधि ॥
यजुः० अ. ३३. मं. १७ ॥ १२ ॥

ओ ३ म् शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

GOLDEN TIPS

---

1. Remember always that labour is one of the conditions of our existence.
2. Time is gold, throw not one minute away, but place each one to account.
3. Do unto all men as you would be done by.
4. Never put off till tomorrow what you can do to-day.
5. Never bid another to do what you can do yourself.
6. Never covet what is not your own.
7. Never think any matter so trifling as not to deserve notice.
8. Never give out that which does not first come in.
9. Never spend but to produce.
10. Let the greatest order regulate the transactions of your life.
11. Study your course of life to do the greatest amount of good.
12. Labour then, to the last moment of your existence.
13. Deprive yourself of nothing necessary to your comfort, but live in an honourable simplicity and frugality.
14. Keep good company or none.
15. Never be idle.
16. If your hands cannot be usefully employed, attend to the cultivation of your mind.
17. Always speak the truth.
18. Make few promises.
19. Live upto your engagements.
20. Keep your own secrets with you (if any.)
21. When you speak to a person look him in the face.
22. Good company and good conversation are the very sinews of virtue.
23. Your character cannot be essentially injured except by your own acts.

24. Good character is above all things else.
25. If anyone speaks evil of you, let your life be so that none will believe him.
26. Drink no kind of intoxicating liquors.
27. Ever live (misfortunes excepted) within your income.
28. When you retire to bed, think over what you have been doing during the day.
29. Make no haste to be rich, if you would prosper.
30. Small and steady gains give competency, with tranquility of mind.
31. Never play at any kind of game of chance.
32. Avoid temptation, through fear you may not withstand it.
33. Earn money before you spend it.
34. Never run into debt unless you see a way to get out of it.
35. Never borrow, if you can possibly help it.
36. Never speak evil of anyone.
37. Be just before you are generous.
38. Keep yourself innocent, if you would be happy.
39. Save when you are young to spend when you are old.

Gems.

- 1 Let the past bury its dead.
- 2 Honour to him where honour is due.
- 3 To err is human, to forgive is Divine.
- 4 Be still sad heart, and cease repining.
- 5 Behind the clouds, the Sun is shining.
- 6 Prudence will thrive, where Genius would starve.
- 7 The man who fears nothing, is as powerful, as he who is feared by everybody.
- 8 Love all, trust a few, do wrong to none.
- 9 I shall hereafter my thrice Gracious Lord, be more myself.

ॐ

दामोदर सुंदरदास तरफथी प्रसिद्ध थयेला पुस्तको

	रु.	आ.	पै.
पुष्टिमाग अथवा महाराजोनो पंथ किं.	१	१२	०
मुंबई आर्य समाजनो इतिहास. किं.	१	८	०
शिक्षापत्रिध्वांत निवारण न्योछावर किं.	०	१	०
संस्कृतोत्तरणम् . , किं.	०	३	०

छपायछे, (हवेपछी प्रसिद्ध थशे)

गाईचा अनुभव (मराठी) न्योछावर किं.	०	०	६
साफल्य अथवा जयके विजय किं.	१	४	०

[पाकु पुठे]

मळवानुं ठेकाणुं

आर्य समाज, आर्यनरोड, आणंद (खेडा),
दयानंद साहित्य संघनी कचेरी महाबलेश्वर,

पूना तथा मुंबई.

ठेकाणुं हवे पछी

